

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE DUYGULARIN DİLİ: ÇİÇEKLER

Yavuz BAYRAM*

ÖZET

Bu makalede, “gül”den başlanarak, tespit edilen çiçeklerle ilgili tanımlar, sayısal veriler, bunların değişik öğelerle ilişkilendirilmelerinde başvurulan yöntemler, anlam çerçeveleri; ilgili beyitlerin tahlillerine dayanılarak ortaya konulmuştur. Bu anlamda ilk olarak gül incelenmiştir. Gülün ardından incelenen Türkçe divanlarda geçtikleri beyitlerin sayısı ile orantılı olarak, “lâle, sümbül, nergis, yâsemin, menekşe...” gibi çiçekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk şiiri, çiçekler, anlam çerçevesi

SENSATION’S LANGUAGE IN THE DIVAN POETRY: FLOWERS

ABSTRACT

In this article starting from “rose”, the explanations and the numerical values related with the defined flowers, the methods used in comparison with several elements and rose have been defined basing on the analysis of the related couplets. In this meaning firstly rose has been analysed. Later, the flowers such as “lâle, sümbül, nergis, yâsemin...” have been mentioned considering the numerical data related with these elements.

Key words: Classical Turkish poetry, flowers, signification frames.

Giriş

Çiçekler, bütün medeniyetlerde olduğu gibi, İslâm medeniyetinde ve bu medeniyetin önemli bir parçası olan Osmanlı-Türk kültüründe de, hem somut hem de soyut özellikleriyle dikkat çeken doğal unsurlar arasında yer alırlar. Nitekim bu makalede, birtakım sayısal verilerden yararlanılarak¹ Türk kültürünün önemli bir evresine ait olan Klasik Türk şiirinde çiçeklerin “nasıl, ne kadar, niçin” yer aldıkları ve şairlerin duygularını dile getirmeleri açısından ne tür bir işleve sahip oldukları üzerinde durulacaktır.

Bu amaçla da Klasik Türk şiirinde rastlanan çiçeklerle ilgili anlam alanları², klasik Türk şiirinde yer alma oranları, bu çiçeklerin hangi özellikleriyle dikkat çektikleri, zamanla kazandıkları anlam çerçeveleri³, hangi yöntemlerle klasik Türk şiirinde yer aldıkları gibi konuların aydınlatılmasına çalışılacaktır. Makalemizin bu konuda hazırlanmış ve hepsinden ayrı ayrı yararlandığımız diğer çalışmalardan⁴ farkı da bu amacımızdan kaynaklanmaktadır.

İslâmiyet’ten önce göçebe yaşamlarının bir gereği olarak Türkler, daha çok hayvanlarla ilgilenmişler; İslâmiyet’i kabul etmelerinden sonra ise, yerleşik medeniyete geçmeleriyle orantılı olarak bitkilerle ve çiçeklerle olan münasebetleri artmıştır. Bu iki döneme ait edebî eserlerde bu değişimi çok açık ve net biçimde gözlemlemek mümkündür.

Klasik Türk şiirinin hüküm sürdüğü dönem, Türklerin yerleşik hayata iyice alıştıkları ve artık geçimlerini hayvancılık yanında büyük oranda tarımdan sağladıkları bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesi çabasıyla bağlantılı olarak estetik amaçlı alışkanlık ve gelenekler de iyice yerleşmeye başlamıştır.

* Yrd.Doç.Dr.Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (yavuzembrar@gmail.com).

¹ İsimleri ayrıca 7.dipnotta verilmiş olan 15.yüzyıl ile 18.yüzyıl arasında yaşamış 26 divan şairinin Türkçe divanlarında yer alan 100.000’e yakın beytin taranmasıyla elde edilen bu verilerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram 2001.

² Bu terim (anlam çerçevesi) ile; bir kelimenin “teşbih, teşhis, istiare, leff ü neşr, tenasüp, tezat, telmih, hüsn-i talil, bağdaştırma vs.” gibi değişik yöntemler aracılığıyla ilişkilendirildiği tüm öğeler (temel anlam, yan anlamlar, tasarımlar, duygu değeri) kastedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Aksan 1995, 504; Aksan 1993, 76.

³ Anlam alanı (Alm.Semantiches Feld; Fr. Champ sémantique; İng. Semantic field): Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan: ülkü, hedef, gaye, maksat, ideal; kırılmak, incinmek, gücenmek, darılmak, küsmek, kesmek, koparmak, biçmek, üzme, yolmak gibi kelimeler aynı anlam alanına giren kelimelerdir (Korkmaz 1992).

⁴ Bu önemli çalışmalardan bazıları şunlardır: Ünver 1967, 1977, 1954; Karahan 1980, 55-63; Mermer 1985; Yılgör, 1990; Ayvazoğlu 1992; Çağlayan, 1990; Gülersoy, 1980; Ayverdi, 1950; Demirel 2000; Erdoğan, 1989; Kalkışım 1997, 31-38; Doğan 1995, 70-74; Dirioz 1980, 4-7; Polat 2001; Aybet 1989; Şimşek (Kartal) 1994; Özel 1981; Sa’id, Lisânü’l-Ezhâr; Tansuğ, 1988; Eldem 1976; Demiriz 1986; Çetindağ 2002, 171-182.

Bu sürecin sonunda çiçekler, Osmanlı toplumunda çok önemli bir konum kazanmışlardır. İnsan, hayvan ve yerleşim yeri adlarından gündelik konuşmalara, deyim ve atasözlerine kadar her alanda çiçeklerin bu konumunu fark etmek mümkündür. Ayvazoğlu'nun (1992, 200-201) söz ettiği bir anekdot, çiçeklerin Osmanlı-Türk toplumunda edindikleri bu özel ve ayrıcalıklı konumu açıkça ortaya koymaktadır:

“Osmanlı devrinde Türkiye’ye gelen Lady Montagü ve Thomas Allom gibi yabancıların da dikkatini çeken bu gizli çiçek dili, kadın-erkek ilişkilerinin bugünkü kadar kolay olmadığı eski cemiyetimizde halkın haberleşebilmek için bulduğu sevimli yollardan biridir. Lady Montagü, 16 Mart 1718 tarihli mektubunda, Türklerin renk, çiçek, ot, meyva, taş, tüy... akla ne gelirse her şeyin bir manası ve özel bir mısraı bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der: ‘İşte böylece mürekkep kullanmadan küfür, azar, sevgi, dostluk, hatta havadisle dolu mektuplar gönderebiliyorlar.’ Ünlü ressam Thomas Allom da, bu gizli çiçek dilinin varlığını doğrulamıştır. On sekizinci yüzyıl İstanbul’unu gravürlerinde yaşatan Allom, portakal çiçeğinin ümit, kadife çiçeğinin ümitsizlik, horoz ibiğinin değişmezlik, lâlenin ise sadakatsizlik anlamına geldiğini söyler. Allom’a göre, ‘selam’ adı verilen çiçek demetleri de mektup yerine geçer, sayılarına ve çeşitlerine göre, sevgililerin birbirlerine karşı duygularını ifade edermiş.”

2001’de yaptığımız bir taramada yabancı bir WEB sayfasında da; “Çiçek dili (geleneği), 1600’lü yıllarda İstanbul’da gelişmiş ve zamanını kocasıyla birlikte Türkiye’de geçiren Bayan Mary Wortley Montagu tarafından 1716’da İngiltere’ye getirilmiştir.”⁵ denmektedir. WEB’deki herhangi bir arama motoru aracılığıyla yapılacak bir tarama ile bu geleneğe ait binlerce sitede ulaşılabilmektedir. Aşağıdaki tablo, bu anlamda bir özet niteliğindedir:

Tablo 1: WEB’de Bazı Çiçeklere Atfedilen Anlamlar (Bayram 2001, XLII)					
Gonca, beyaz	: Ümitsiz, çaresiz aşk	Karanfil, koyu kırmızı	: Çaresiz gönül	Nergis	: Saygı, yüreklilik, kibarlık
Gonca, yosun	: Aşk itirafı	Karanfil, beyaz	: Mesafe, uzaklık.	Nergis, koyu yeşil	: Saygı, kibarlık
Gül	: Aşk, sevgi.	Karanfil, beyaz	: Sevimli, nefis, hoş, iyi şanslar	Sümbül	: Oyna!
Gül, açık kırmızı	: Yeni bir aşk	Karanfil, beyaz	: Ateşli, coşkulu aşk	Sümbül, beyaz	: Gizli aşk, platonik sevgi.
Gül, beyaz	: Lâyâkat	Karanfil, kırmızı	: Hayranlık, büyülenme.	Süsen	: Diyeceklerim var!
Gül, beyaz	: Saflık, sadakat, temizlik	Karanfil, kırmızı	: Tutku, ihtiras.	Süsen, sarı	: Tutku, ihtiras
Gül, beyaz	: Korku	Karanfil, pembe	: Hep aklımdasın.	Süsen, beyaz	: Saflık, temizlik
Gül, kırmızı	: Aşk, tutku, ihtiras	Karanfil, pembe	: Aşk.	Süsen, mavi	: Güven, umut.
Gül, kırmızı	: Aşk, sevgi	Karanfiller	: Büyüleyici.	Süsen, mor	: Sadakat, bilgelik
Gül, kırmızı	: Aşk, sevgi, hürmet, güzellik, cesaret	Leylak	: Güven, sır	Şebnem	: Sevgi, şefkat.
Gül, koyu kırmızı	: Utangaç, çekingen.	Leylak, mor	: Aşk coşkusu, heyecanı	Yasemin	: Tutku, dostluk, şehvet
Gül, pembe	: Mutluluk	Lâle	: Mükemmel aşk ve âşık	Yasemin, Hint	: Tutku, dostluk.
Gül, pembe	: Kararsızlık	Lâle, beyaz	: İlan-ı aşk	Yasemin, İspanyol	: Şehvet
Gül, sarı	: Kiskançlık	Lâle, renli	: Güzel gözler	Yonca, beyaz	: Beni düşün!
Gül, sarı	: Arkadaşlık	Lâle, sarı	: Ümitsiz aşk	Yonca, dört yapraklı	: Benim ol!
Gül, yeşil	: Yabancı	Menekşe	: Sadakat, erdem, fazilet	Yonca, kırmızı	: Çalışkanlık.
Güller	: Aşk ve sevgi çiçeği	Menekşe	: Sadakat, tevazu	Zaferân	: Mutluluk
Güller, beyaz	: Tevazu, saflık, sadakat	Menekşe, beyaz	: Genç, saf, taze	Zaferân	: Suistimâl etme!
Güller, kırmızı ve beyaz: Kavuşma		Menekşe, mavi	: Sadakat	Vadi Zambağı	: Güzellik, neşe, cilve
Güller, kırmızı ve sarı: Birlikte mutluluk		Menekşe, mor	: Hüznü aşk, sevgi	Vadi zambağı	: Mutluluğun dönüşü
Güller, mercan	: Arzu, istek, cinsel heyecan	Menekşe, sarı	: Yabancı aşk	Zambak	: Cilveli, işvebâz
Güller, pembe	: Zarâfet, lütuf, minnettarlık	Nilüfer	: Yabancılaşmak, soğumak	Zambak	: Ölümlük
Güller, sarı	: Sevinç, zevk, özgürlük, incelik	Nergis	: Beğenme	Zambak, beyaz	: Sevimli, şirin
Karanfil	: Güzelsin, yakışıklısın.	Nergis	: Kendine hayranlık, bencillik	Zambak, sarı	: Neşe, sevinç
		Sümbül	: Unutma beni!		

⁵ Sitede Bayan Montagu’nün kocasının diplomatlık görevi vesilesiyle İstanbul’da bulunduğu bilgisi de yer almaktadır. Metnin orijinali şöyledir: “This whole flower language started in Constantinople in the 1600s, and was brought to England in 1716 by Lady Mary Wortley Montagu who had spent time in Turkey with her husband.” (<http://happy.net.ut.ee/texts/arf3.txt>).

Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler

Divan şairleri, zaman zaman *çiçek* kelimesini kullansalar da, bu anlamda genellikle *ezhâr* ve *şükûf* kelimelerini tercih etmişlerdir. Ayrıca *gonca* ve *gül* kelimelerinin de *çiçek* karşılığında kullanıldığı olmuştur. Ayrıntılara geçmeden önce iki hususta kısa bir hatırlatma yapmak gerekli görünmektedir. Öncelikle bilinmelidir ki klasik Türk şiirinde, hemen hemen tüm bitkilerde olduğu gibi, çiçekler de *gerçekçi*, *simgesel* ve *karma* olmak üzere üç temel bakış açısıyla değerlendirilmişlerdir ve bu üç açı genellikle birbiriyle iç içe girmiştir. Diğer yandan şu hususun da bilinmesinde yarar vardır ki bir çiçeğin klasik Türk şiirinde yer almasında, söz gelimi bir benzerlik unsuru olarak değerlendirilmesinde, başka bir çiçekle ilgili münasebetler de önemli bir işlev görmüştür. Nergisle göz arasındaki benzerliğin vurgulanmasında yararlanılan diğer ilgi ve işlevleri özetleyen aşağıdaki tablo, bu anlamda dikkat çekici örneklerden oluşmaktadır.

Tablo 2: Nergis-Göz İlgisinin Kurulmasında Yararlanılan Bazı Unsurlar (Bayram 2001, 370)				
Benzetmeler	Bağdaştırmalar	İmgeler	Sıfatlar	İmgesel Eylemler
lâle-şem' ü çerâğ, lâle-şehîd, gül-yüz'ârız/yanak, gülzâr-yüz'ârız/yanak, beneşe-zülf/müy/hat, çemen-hat, lâle-ruh/leb, sümbül-saç/zülf, la'l-bâde, piste-leb, jâle-dendân, dür-söz, bâğ-çerâğ, gül-kulak, çenâr-boy, sanavber-boy, şimşâd-boy, serv-boy, gonca-leb, gül-sevgili, gül-bister-gönül, kebk-dil, tütüyâ-gubâr, ejder/zencîr-zülf, hâk-i pâ-kuhl-i cilâ, ateş-ruh, şebnem-gözyaşı, hilâl-kaş, bâğ-hizmetkâr, murg-sebakhân...	pâye-baht, hâne-akl, nigâh-merhamet şarâb-îşve, gül-endâm, gülşen-hüsün, gülistân-dilsitân...	zülf, gonca, fitne, h'âb, gamze, gönül hastası, âhû, bîmâr, ten, hûn, ciger, leb, ebrû, şâhin, âşik, câdû, sabâ...	şûh, sâhir, pür-humâr, bîmâr, şehlâ, mestâne, mest, fettân, mestân, h'âb-âfûd, nezzâre-şümâr, zâlim, bîmârca, haste-reng, câdû...	mefûn eylemek, nigâh-ı merhamet eylemek, cihân fitne dolmak, mest-i mihnet olmak, haste kılmak, bahar günleri uyumak, göz açtırmamak, mest olmak, ser-mest olmak, nâ-tüvân olmak, kuhl-i istiğnâ çekmek, vâlih u hayrân kalmak/etmek, bâdeden kızarmak, kana mâil olmak, kan içmek, göz kulak olmak, harâb kılmak, cân virmek, cânını talep kılmak, süzmek, süzülme, açmak görmek, nergise bakıp gözünü yâd kılmak, yâd-ı çeşm ile nigâh-ı nergis-i bâğ eylemek, bende-i ser-efgende olmak, h'âb-ı 'ademden uyanmak, gözünden uyku aparmak, göz dikmek, gözü gönül açılmak, çeşm ü güş olmak, pür-safâ olmak, haste olmak, bîdâr kılmak, nigerân olmak, harâb-mest olmak, humâr ile h'âb tutmak, h'âb tammak, uyhudan bîdâr olmak, yüzü göze sürmek, gözünü dikmek, yüzü gözü açılmak, tütüyâya muhtâc olmak

Gül, verd, nesrîn, nesteren (نسترن , نسرین , ورد , كل): Divan şairlerinin ilgisini çeken çiçeklerin başında şüphesiz *gül* (verd) vardır.⁶ Divanlarda gülün gerçekçi ya da simgesel bakış açılarıyla değerlendirildiği anlaşılan binlerce örnekle karşılaşmak mümkündür. Gülün klasik Türk şiirinde dikkat çeken aksâmı sırasıyla şunlardır: *taç yaprakları* (%35), *dikenleri* (%31), *dalları* (%12), *kökleri* (%11), *fidanı* (%10), *tohumları* (%1).

Gülün klasik Türk şiirine yansıyan bitkisel özellikleriyse; *renkli (rengîn)⁷ oluşu* (%39), *tazeliği* (%20), *güzelliği* (%14), *güzel kokulu olması* (%13), *hassas ve nazlı oluşu* (%6), *taç yapraklarının kıvrım kıvrım olması* (%5) ve *taç yapraklarının lezzetli oluşu* (%1)dur.

Eski kaynaklara göre *gül-i gîtî (gül-i zemîn)*, *gül-i kahbe (gül-i ra'nâ)*, *gül-i kûze*, *gül-i müşğîn*, *gül-i Parsî (gül-i sad-berg, gül-i Fârsî)*, *gül-i piyâde*, *gül-i sürh (verd-i ahmer)*, *gül-i ter (verd-i tâze)* (Mütercim Âsım Efendi 2000) gibi türleri bulunan gülün klasik Türk şiirinde en belirgin ayrımla dikkat çeken türleri şunlardır: *gül-i hod-rû (yaban gülü)*, *gül-i sakız*, *gül-i hokka*, *nesrîn (yaban gülü, Van gülü, Mısır gülü)* ve *nesteren (ağustos gülü, yaban gülü)*.

Gül ile ilgili olarak klasik Türk şiirine yansıyan alışkanlık, âdet ve gelenekler; dönemin toplumsal ve kültürel yapısı hakkında ipucu verecek niteliktedir. Bunlardan bazıları şunlardır: *destâra (sarık, baş örtüsü) gül iliştirmek*, *mendile gül bağlamak*, *kabre gül dikmek*, *elde gül taşımak*, *kitap ve Kurân-ı Kerim içine gül koymak vs.* ". Gül ile ilgili en yaygın âdet ve gelenekler *gül suyunun (gülâb) yapımı ve kullanımıyla ilgilidir*: "gül suyu yapılırken yüksek ısıdan yararlanılması, Edirne ve Şam'ın gül suyu üretim merkezleri olması, ağız gül suyu ile yıkamak ve temizlemek, yüze ve elbiseye gül suyu sürmek, saçı gül suyu ile yıkamak, gül suyuna başka kokular eklemek, ölümlerin üzerlerine gül suyu serpmek, gül suyunu şişede saklamak vs. Ayrıca *gülden gül yağı (revgân-ı gül) üretilmesi, güllaç yapımında gül suyunun ve gülün taç yapraklarının*

⁶ Gülün divan şiirinde bu kadar yoğun bir ilgiyle karşılanmasının dört temel sebebi vardır: 1.En çok bilinen, her yerde yetişen, en yaygın çiçek olması; en güzel ve en alımlı çiçek sayılması. 2.Sevgilinin yüzü, yanağı ve dudağı gibi en çok dikkat çeken ve en güzel uzuvlarıyla benzerlik göstermesi. 3.Güzel görünümü yanında dokunma ve koku alma duyularına da hitap etmesi. 4.Hz.Muhammed ve Hz.Yusuf gibi, toplumda saygı gören din büyüklerinin simgesi olarak benimsenmiş olması.

⁷ Gülün renginden bahsedilen beyitlerin % 80'i kırmızı gül, % 15'i beyaz gül, %5'i de sarı gül üzerinedir.

kullanılması, gülden şerbet yapılması ve bazı gül türlerinin şeker üretiminde değerlendirilmesi gibi alışkanlık ve geleneklerin yer aldığı beyitlerle de karşılaşmaktadır.

Gülün klasik Türk şiirindeki temel işlevi, değişik vesilelerle *sevgili*, *Hz.Muhammed*, *diğer din ve devlet büyükleri* gibi **şahıslarla**; *sevgilinin yanağı*, *yüzü* ve *dudağı* gibi **uzuvlarla**; *cennet*, *Kurân-ı Kerîm*, *ümit*, *tebessüm*, *mutluluk*, *muhabbet*, *şîir* gibi **olumlu ve soyut kavramlarla**; *mevsim*, *bahar*, *nevrüz*, *şebnem*, *yıldızlar*, *bülbül* gibi **doğal öğelerle** ve *süs*, *ayna*, *elbise*, *la'l*, *tâc* gibi **eşya**yla ilişkilendirilmesine dayanır. Gülün *teşbih*, *teşhis*, *istiare*, *leff ü neşr*, *tenasüp*, *tezat*, *telmih*, *hüsn-i talil*, *bağdaştırma* vs. gibi değişik yöntemler aracılığıyla ilişkilendirildiği tüm soyut ve somut öğeler aşağıdaki tabloda ayrıntılı biçimde gösterilmiştir. Tablodaki verilerden anlaşılacağı gibi gül, klasik Türk şiirinde en çok doğal ve kozmik öğelerle ve insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. İlişkilendirildiği şahıslar arasında *sevgili* ve *güzel*; uzuvlar arasında *yanak*, *yüz* ve *dudak*; soyut ve manevî kavramlar arasında *olumlu anlam ve çağrışım ifade edenler*; doğal ve kozmik öğeler arasında da *kadeh* ve *şarap*, diğerlerine oranla çok daha fazla dikkat çekmektedir:

Tablo 3 : Taranan Divanlara Göre Gülün Anlam Çerçevesi (Bayram 2001, 248)	
(gül, verd, gül-i ra'nâ, gül-i gûfî, gül-i hod-rû, sakız gülü, gül-i hokka, nesrîn, nesteren)	
Şahıslar (% 17.56) % 72 : sevgili, yâr, mahbûb, dildâr, güzel, nigâr, şâhid, büt, bâkire, gelin, 'arûs, hizmetçi, dadı, sâkî, çalgıcı, rakkâse, âşüfte, perî, hûrî, dost, hemdem, enîs, çocuk (tıfl), memdûh; % 06 : 'âşık, şâ'ir, okur (mukrî), ağıyâr, rakîb, 'adû, ednâ, hasm, düşman, meslek erbâbî, âteşbâz, hokkabâz, mi'mâr, bâğbân (bahçıvan), attâr, kâtip, hânsâlâr (sofracıbaşı), dilenci, hârkeş, deryûze, sarhoş (mest), Türk, deli, dîvâne, insan, halk; % 10 : devlet adamları, sultân, şâh, şeh, pâdişâh, şehriyâr, tâcdâr, Osmanlı pâdişâhları, Osmanlı devlet adamları, Husrev Paşa, emîr, efendi, re'îs, serdâr, defterdâr, serasker, asker, sipâh, mahpûs, esîr, devşirme; % 12: dînî ve efsânevî şahıslar, Hz.Muhammed, Hz.Yûsuf, Hz.Mûsâ, Hz.Dâvûd, Hz.Îsâ, Hz.Meryem, Hz.İbrâhîm, Âl-i Güzîn, Hz.Ali, Hz.Hasan, Leylâ, Mecnûn, Şîrin, Mânî, Erjeng, Behzâd...	Uzuvlar (% 26.86) % 60: yanak, ruh, ruhsâr, 'izâr, 'ârız, hadd, yüz, rû, rûy, çihre, çihre, dîdâr, yüz ('âşık); % 40: dudak, leb, la'l, dudak ('âşık), ağız, dehen, dehân, saç, zülf, hat, sevgilinin ve güzelin sînesi, girîbân (yaka), âşîğın sînesi, boy, kad, endâm, gamze, göz, çeşm, göz beyazı, beden, ten, cism, vücûd (sevgili, 'âşık), dest, el, kef, parmak, engüşt, kulak, gûş, bînâgûş (bünâgûş, kulak memesi), kirpik, peykân, dil (zebân), kıl, müy, âşîğın kılı, kelle-i 'adû (düşman kafası), alın (cebîn), kol kanat (bâl ü per), ben, hâl, ter (hûy), eşk (gözyaşı), kan, hûn, dem, göğüs (pistân), yaka (girîbân), yara, dâğ, zahm, ısırık ve öpme yarası...
Soyut ve Manevî Kavramlar (% 11.45) % 32: cennet, cinân, behîşt, riyâz, 'adn, cehennem, hak Mevlâ, Hüdâ, du'â, zikr, Mushaf, Kur'an-ı kerîm, câmi', imâm, minber, cennet, revzeni, levh-i mahfûz, seccâde, nübüvvet, minâre, ku'ûd, halka-i tevhd, ehl-i şefkat, mâsivâ, nûr, (ışık), dervîş, kalender, samirî, zâhid, iyiler (iyi insanlar), kâmil ü dâná (âlim ü kâmil); % 41: ümit, tebessüm, cân gözü, nedâmet (pişmanlık), ye's, mâtem, tahassür, sıklık, sır, esrâr, düşünce, fikret, idrâk, şu'ûr, iz'ân, dimâğ, 'akl, hikmet, sihr, efsûn, fâl, 'ayş, vasl, vuslat gülleri, ârzû, murâd, zevk u safâ, gençlik, maksûd, ikbâl, baht, hüsn, cemâl, zîbâ, sabır gülü, lütuf gülü, kerem, zillet, nefis, vakâr, hayâl, cilve, nâz, istiğnâ, sıhhat gülü, re'y (oy), 'aşk ve mahabbet gülü, gönül, bâb-ı devlet, ömür törpüsü, baş ağrısı, nefes, fermân; % 27: şîir, nazm, söz, güftâr, suhan, kelâm, lafz, nûkte, anlam (ma'nâ), dîvân, mecmû'a, defter, risâle, gazel, beyit, matla', şîrâze, kalem, nazîre, nâme (mektûb), mazmûn, hamse-i Yahyâ, Mantku't-Tayr, varak (kağıt), nüsha, elif...	Doğal ve Kozmik Öğeler (% 30.51) % 13: gül mevsimi (devr, fasl, çağ, zamân, hengâm), bahâr, nevrüz, bayram, nîsân, yaz, hazân, kış; % 19: tabiat olayları, tabiat unsurları, şebnem, âb, ebr, bulut, sehâb, bârân (yağmur), berf (kar), berk, ra'd, sabah, girdâb, akarsu, hâr u has, meyve, gülâb, usâre-i hanzal; % 29: anâsır-ı erba'a, sabâ, serd, soğuk, sarsar, nâr, ateş, od, alev, şu'le, ahker (ateş kuru), şerer (kivılcım, şerâr), âb u gîl; % 06: güneş (hûrşîd), ay, meh, mâh, kamer, yıldız, necm, encüm, kevkeb, Mirrîh, Zuhâl, gezegenler, dünya, rûy-ı 'âlem, âsmân, gökyüzü, kubbe, felek, çarh, şafak, ufuk; % 33: bülbül (% 91) ve diğer hayvanlar (% 09): tâvûs, semend, kümeýt, esb, nâfe, âhû semender, ejdehâ, sinek, mekes, zembûr, âşiyân, bülbül yuvası, lâne, it izi, pervâne (kelebek), minkâr-ı bülbül (bülbül gagası), tûtî (papağan), balık eti...
Eşya (% 13.62)	
% 09 : ayna (âyine, mir'ât), tabak, ferş (örtü), fânûs (fener), süpürge (cârûb), sofra (süfere), şemsiyye, tarak (şâne), şarâb, terlik, pamuk (penbe), kandil, sırâc, sırâce, çerâğ, fitil, şem', mum	% 36: % 21: yatak, (bister, bâlîn, bisât, h'âbgeh, lihâf, câme-h'âb), pelâs, nat', elbise (câme, kabâ, pûş, hil'at, libâs, dîbâ, gülgünü), kumaş (harîr, ibrişüm, atlas, kemhâ, kâlâ, kâle, perniyân), fes, kefen...
% 34: lüle (lüle), çivi (mîh, mismâr, gülmîh), hançer, ok, kılıç (şemşîr, tîr, niyâm, neşter), siper, otağ, değerli taşlar (zer, la'l, dür, firûze, yâkût), mahzen, tâc, taht, serîr, süs, mühr, hâtem, tamgâ, parasal unsurlar, resim, tasvîr, sürme (vesme), hamâyıl, kafes, hediye, tuhfe, na'l, tef (def), tuzak, dâm, tuğla (hişt), terâzi, mahzen, duman çubuğu, küre-i haddâd, gülyâğı (revgân-ı gül), gülâc (güllâç), şişe, gül şerbeti, şeker...	

Lâle (لاله): Gülden sonra klasik Türk şiirinde en sık rastlanan çiçek lâledir. Divan şairleri, lâleyi genellikle *gövdesi*, *dalları*, *çanak yaprakları* ve *taç yapraklarıyla* bir bütün olarak

Lâlenin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; *sevgili, memdûh, güzel, gelin, sâkî, hizmetçi, asker* gibi **şahıslar**; *sevgilinin yanağı, dudağı; âşğın yüzü, vücûdu, kanı, gözyaşı* ve *yaraları* gibi **uzuvlar**; *kadeh, şarap, tabak, tâc* gibi **eşya**; *güneş, ay, yıldız* gibi **kozmik unsurlar** ve *cennet, gönül, ümit, dert, şiir* gibi **soyut kavramlar** ile değişik vesilelerle ilişkilendirilmesine dayanır. Tahlil edilen beyitlerden elde edilen verilere göre klasik Türk şiirinde lâlenin anlam çerçevesini oluşturan soyut ve somut tüm öğeler, aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere lâle, klasik Türk şiirinde en çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ilişkilendirildiği şahıslar arasında “sevgili ve güzel”, uzuvlar arasında “yanak ve dudak”, eşyalar arasında “kadeh ve şarap”, doğal ve kozmik öğeler arasında “güneş, ay ve ateş”, soyut kavramlar arasında da başta şiirsel terimler olmak üzere olumlu anlam ve çağrışım ifade edenler daha çok dikkat çekmektedir:

Tablo 4 : Taranan Divanlara Göre Lâlenin Anlam Çerçevesi (Bayram 2001,314)	
(Lâle / şakâyıku'n-nu'mân)	
Şahıslar (% 11.98)	
% 40: sevgili, güzel, gelin (‘arûs), perî, sâkî, hizmetçi, lâlâ, kâsebâz, memdûh;	
% 24: ‘âşık, şehîd;	
% 14: târihî şahsiyetler, Cem, Nu‘mân, Mecnûn, Ferhâd, Kays, Züleyhâ, hayru’l-’âl;	
% 07: askerî ve idârî kimlikli şahıslar, sultân, sancakbeyi, serasker, serleşker, sâlâr-ı çemenzâr, şehlevend, asker, sipeh, devşirme, mühürdâr, kâtip;	
% 15: sarhoş, bîmâr, deli, divâne, hokkabâz, derviş, sûfi, kalender, merâhim, öğrenci (sebakhân), çocuk (etfâl)...	
Uzuvlar (%53.83)	
% 29: yanak;	
% 07: yüz, yüz (âşık), yüz (nâdân);	
% 64: dudak, ben, hâl, göz, dîde, ağız, dil, zebân, boğaz, gelû, kirpik, müje, müjgân, gerden, gamze, beniz, cism, ten (‘âşık), ciger, gözyaşı, kan, sîne, gönül, kalp, yara, dâğ, öpme izi, yanaktaki kırmızı izler...	
Doğalve Kozmik Unsurlar (%08.40)	
% 43: güneş (âftâb, hurşîd), ay (meh, mâh, kamer), yıldız (necm), cihân, gökyüzü (âsmân, kubbe), şafak;	
% 38: ateş, ahker, şerer, şu‘le;	
% 19: yâkût, akîk, müşğ, Nahşeb kuyusu, girdâb, ejder ağzı, hayvanlar...	
Eşyâ (% 23.29)	Soyut Kavramlar (% 02.68)
% 37: kadeh;	% 71: cennet, mahşer, mâsîvâ, bahtın yüzü (çihre-i baht), gönül sayfası (levh-i derûn), gönül sırrı (esrâr-ı derûn), cömertlik bakışı (nigâh-ı kerem), ümid, istek (hâhiş), heves, mutluluk, rahatlık (ferağ), dert, mihnet, melâl, ayrılık (firâk), hediye;
% 12: şarâb, mey;	% 29: şiir, anlam, nâme, nokta...
% 06: kâse, tabak, çanak, maşrapa, bal (engübîn), helvâ, h‘ân-ı yağmâ;	
% 10: elbise, kabâ, hil‘at, hârâ, atlas, nikâb, mendil, destmâl, kefen;	
% 07: külâh, tâc, efser, şapka, yelken takye, gerdanlık, kîse;	
% 16: meş‘ale, mum (şem‘), çerâğ, micmer, hâven, fânûs;	
% 12: diğer eşyâ, sürmedân, kına (hinnâ), tamgâ, mühür, varak, ‘alem (bayrak), süs (zîver, tîrâz), fiskiye (fevvâre), hokka, tiryâk, kayık (zevrak), nîze, peykân, hançer, otağ, çadır (hayme), gamhâne...	

Sünbül (سنبُل): Klasik Türk şiirinde çok sık kullanılan çiçeklerden biri de sümbüldür. Sümbülün divan şairlerinin ilgisini çeken en belirgin bitkisel özellikleri sırayla; *güzel kokulu olması (müşğîn, ‘abîr, mu‘anber, ‘anberîn); kıvrımlı, dalgalı ve karmaşık görünümü (âşifte, perîşân, târmâr, halka halka, çîn, târ); genellikle siyaha yakın rengi (siyâh, kara, lâciverd, mâ‘î, kebûdî, gömgök)* ve *açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıdır*. Klasik Türk şiirindeki temel işlevi; *sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü* vs. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır. Bu durumu açıkça ortaya koyan aşağıdaki tabloya göre sümbül, klasik Türk şiirinde en çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. Diğer öğelerle ilişkilendirildiği beyitlerin sayısı oldukça azdır.

Tablo 5 : Taranan Divanlara Göre Sümbülün Anlam Çerçevesi (Bayram 2001,359)	
Uzuvlar (% 77.08) % 98: saç, zülf, kâkül, külâle, turra, perçem, gîsû, mü(y), hatt; % 02: ten, beden, sine, diş (dendân), peykân...	Şahıslar (% 06.59) % 39: güzel, sevgili, yârân, memdûh, server; % 61: ‘âşık, şâ’ir, kâtip, sarhoş, dîvâne, meşâyih, Mesîhâ, Mûsâ, ehl-i behîşt, gulâm, hizmetçi, asker, levend, şehlevend, boy beyi, tuğrâkeş, haberci (ulak)...
Eşyâ (% 06.44) % 26: elbise (kabâ, libâs, hil’at, şal), nikâb (örtü), başörtüsü (dülbend), külâh, süs, bend, kemend; % 74: resen, ip (habl), zencîr, süpürge (cârüb), şem’, micmer, kalem (kilk, hâme), tuğrâ, tuğ, topuz (şesper), tîr...	Doğal Unsurlar (% 07.49) % 56: duman (dûd); % 44: bulut (ebr), gölge, gökyüzü (felek), mevcâr, gece, hâkister, ejder (şâhi mârân, yılan), tâvûs, gurâb, nâfe...
	Soyut Kavramlar (% 02.40) % 63: şiir; % 37: hulk, mâsivâ, besmele, ‘ömr-i câvidân...

Nergis, ‘abher, zerrînkadeh (نرگس , عبهر , زرينقدح): Divan şairlerinin en çok ilgilendikleri çiçeklerden biri de nergistir. Çok az olmakla birlikte ‘abher ve zerrin-kadeh kelimelerinin de nergis anlamında kullanıldığı olmuştur. Daha çok beyaz ve sarı renkli taç yaprakları, çiçek kısmının yuvarlak olması, suya ihtiyaç duyması, taç yapraklarının yere yakın ve eğik olması, kokusuz ve meyvesiz olması, ince ve zarif görünümlüğü açısından kullanılmıştır. Bu bakımdan nergisin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin gözü ile benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, nergisin klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesinin oluşumunda sözü edilen bitkisel özellikler etkili olmuştur. Tablodaki verilere göre nergis, klasik Türk şiirinde en çok **insan uzuvlarıyla** ilişkilendirilmiştir. Ayrıntıya inildiğindeyse gözün hem uzuvlar hem diğer tüm öğeler arasında çok belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Şahıslar arasında *hasta, sarhoş* ve *âşık*; eşya arasında *tâc, külâh, kadeh, altın* ve *gümüüş*; kozmik öğeler arasında da *yıldızların* diğer öğelere oranla daha çok dikkat çektiği söylenebilir. Ayrıca gül, lüle ve sümbüldekinin aksine nergisle soyut kavramlar arasında ilişki kurulmamış olması da ilgi çekici bir ayrıntıdır.

Tablo 6: Taranan Divanlara Göre Nergisin Anlam Çerçevesi (Bayram 2001,387)			
Uzuvlar (%54.64) % 97 göz % 03 diğer: yüz, ten, hâl.	Şahıslar (% 25.97) % 16: ‘âşık; % 20: sarhoş; % 25 hasta; % 15: sevgili, memdûh, güzel; % 24: diğer şahıslar: dilenci, mücâvir, tıfl, pîr, ihtiyâr, yabancı, ağyâr, görmemiş, aç gözlü, Hürmüz, Hz.Yakup, ‘amâ, asker, yeniçeri, mübârizân, bekçi, nöbetçi (dîdebân, nigezbân), hokkabâz, erbâb-ı nazar, mahcûb, türkək, şeyh, sûfî, gedâ, kul, esîr, bende, hizmetçi, kullukçu, hür-ı ‘în, sâkî, kâsebâz, sultân, tâcdâr...	Kozmik ve Diğer Öğeler (% 04.72) % 82: yıldızlar, güneş, ay, Bercîs, Pervîn (Süreyyâ, Ülker), ateş, nûr, şem’; % 18: baht, kuş, âh, hacet, söz...	Eşyâ (% 14.67) % 25: tâc; % 53: külâh, kadeh, sîm ü zer ; % 22: diğer: kabâ-yı sabr, nat’, kâğıt, girdebâliš, cârüb, çerâğ, çanak, kâse, tabak...

Yâsemîn, yâsemen, semen (ياسمين , ياسمن , سمن): Yasemin, klasik Türk şiirinde yumuşak dokulu, beyaz ve sarı çiçekli, güzel kokulu ve turmanıcı özellikleriyle dikkat çekmiştir. Bu bitkisel özellikleriyle bağlantılı olarak yaseminin klasik Türk şiirindeki temel işlevi, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, sevgili ve sevgilinin saç, zülfü, yüzü, yanağı, sînesi, teni gibi uzuvlarıyla benzerlik ilişkisine dayanır. Tablodaki veriler, divan şairlerinin yaseminle en çok insan

Uzuvlar (% 58.88)	Doğal ve Kozmik Ögeler (% 05.59)	Eşyâ (% 19.74)	Şahıslar (% 15.79)
% 37: saç, zülf, kâkül, hatt; % 35: yanak, yüz, cebin; % 16: sine, göğüs, ber; % 07: beden, ten; %06: endâm, gerden, bâzû, dendân, göz, kef...	mugaylân, hâr, hâşâk, kebûter, tûfî, pervâne, bat (kaz), zıll-ı hü mâ, güneş, hürşid-i nûrâniyet, yıldız, gün, rûz, rûz-ı sefid, rûz-ı şâdî, nehâr, nûr...	% 45: pîrehen, elbise, kefen, penbe; % 22: sîm ü zer, akçe; % 33: şâne, varak, sayfa, kandil, micmer, lenger, gemi, mermer, na'l, mecmû'a...	% 75: sevgili, güzel; % 25: hizmetçi, 'âşık, ehl-i derd, tâcdâr-ı gedâ, soytarı, tıfl, kimyâger, zengin...

Menevşe, benefşe (menekşe) (بنفشه): Menekşenin divan şairlerinin dikkatini çeken bitkisel özellikleri; *kısa boylu ve taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olmasıdır.* Bu özellikleri, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, menekşenin klasik Türk şiirinde *sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü* ve *âşık için temel bir benzerlik ögesi* olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Aşağıdaki veriler, divan şairlerinin menekşeyle daha çok insan uzuvları arasında ilişki kurduklarını göstermektedir. Ayrıca menekşeyle ilişkilendirilen uzuvlar arasından *hat, saç ve zülfün*; şahıslar arasından *âşıkın* ön plâna çıktığı anlaşılmaktadır:

Uzuvlar (% 51.69)	Şahıslar (% 31.78)	Eşyâ ve Doğal Ögeler (% 16.53)
% 85: hatt, saç, zülf, gîsü, kâkül, müy; % 15: kulak, hâl, ten, dendân, gözbebeği...	% 35: 'âşık; % 65: diğer: Mecnûn, Ferhâd, âbid, mürîd, âbdâl, secde eden kimse, namaz kılan kimse, günâhkâr, suçlu, sarhoş, mestâne, yaşlı kimse, serefgende, gedâ, kul, hizmetçi, dîvâne, pervâne, uğru, güzel, sevgili, hindû-beçe, dilâver, delikanlı, utanmış kimse, 'attâr, cirit oyuncusu;	top, çevgân, önder (re'is, halife, kâfilesâlâr), Hz.Müsâ, Hz.İsâ, inci avcısı, anahtar (miftâh), yazı, sevâd-ı rakam, micmere, 'alem, gece, pervâne, ejderhâ, tavşan (hargûş), sinek (mekes), yarasa, dūd, Nîl, enhâr-ı cinân, çerâğ, gürz, futâ, kâğıt, kalem, kâtip, yelken, lenger, ma'nâ...

Reyhân, fesleğen (ریحان , فسلغن): Klasik Türk şiirinde çokça kullanılan çiçeklerden biridir. Daha çok *kuvvetli ve güzel kokulu olması* açısından değerlendirilmiştir. Bu özelliği, reyhânın sevgilinin başta *saçı ve zülfü* olmak üzere *hattı, kâkülü* ve *perçemiyle* ilişkilendirilmesine sebep olmuştur (% 64.09). Bunun dışında şekli, yazıyla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur (% 25.41). Ayrıca çok az beyitte ilişkilendirildiği *ben, hayrân, reyhâncı, şarâb, duman* ve *etfâl* reyhânın anlam çerçevesini oluşturan diğer öğelerdir (% 10.50).

Sûsen (süsen) (سوسن): Klasik Türk şiirinde özellikle *sivri, uzun ve keskin* görümlü yeşil çanak yaprakları vesilesiyle dikkat çekmiştir. Bu yönüyle divan şairleri, süssenle daha çok *kılıç, tığ, hançer* ve *şemşir* gibi keskin eşya (% 30.17) ile ayrıca *dil (zebân)* (%24.14) ve *asker* (%18.97) gibi öğeler arasında ilgi kurmuşlardır. Süssenin anlam çerçevesini tamamlayan diğer öğeler de (şesper, devât, kadeh, tas, âşık, hokkabaz, suhandân, deli, hizmetçi, dilber ve diğer şahıslar % 26.72), sözü edilen çanak yaprakların görünümünden ilhâm alındığını göstermektedir.

Erguvân, ergavân, ergevân (ارغوان): Taç yapraklarının kırmızı, özellikle de eflâtun ve eflâtunun değişik tonlarında olması, erguvânın divan şairlerince *şarâbla* özdeşleştirilmesine sebep olmuştur (% 35.71). Yine bu bitkisel özelliğinden ilhamla ilişkilendirildiği *kadeh, yaş, kan, ateş, dudak, yüz, yanak, yara, yara izi, dil, boy, vücûd, sevgili* ve *âşık* gibi öğeler (% 64.29); erguvânın anlam çerçevesini tamamlamaktadır.

Karanfil, karanfûl (قرنفل): Örnek beyitlerde hem *güzel kokulu, sarı taç yapraklı* çiçek hem de *hoş kokulu bir baharat* anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Testiye karanfil koymak, kumaşlara karanfil motifleri işlemek, güşe-i destâra karanfil takmak, ağızda karanfil (kökü) çiğnemek" alışkanlıkları, klasik Türk şiirine de yansımıştır. Diğer yandan klasik Türk şiirinde karanfilin anlam çerçevesini; *yara (zahm)* (%27.78) ve *ben (hâl)* (% 19.44) ile *yüz, yanak, boy, göz, çene (zenehdân), zülf, güzel, gelin ('arûs), sevgili, âşık, âbdâl, âbid, kuş* ve *yıldızlar (encüm)*

Nîlüfer, nîlüberg, nîlüper (nilüfer) (نیلوفر , نیلوبر , نیلوپر): Klasik Türk şiirinde *suda yetişmesi, yapraklarını suyun yüzeyinde açması, geniş ve yuvarlak çanak yapraklarına sahip olması; mavi, beyaz, sarı ve pembe çiçekler açması* gibi bitkisel özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Bu özellikleriyle bağlantılı olarak nilüferin anlam çerçevesi; *yanak, yüz, beniz, dudak* gibi uzuvlardan (%43.75); *güzel, âşık, rehber* gibi şahıslardan (18.75) ve *güneş, ay, yıldız ve gökyüzü* gibi kozmik öğelerden (%37.75) oluşmaktadır.

Şebbû, şebbûy (şebboy) (شیبوی , شیبو): Klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerden olan şebboy, beyitlerde daha çok “geceleri açması ve güzel kokması” açısından dikkat çekmiş ve bu sebeple en çok “sevgilinin zülfü ve saçları”yla (%69.57) ilişkilendirilmiştir. Ayrıca “hâl, göz, sûfi ve hırsız” (%30.43) olarak algılanmasında da bu özelliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Za’ferân (safran) (زعفران): Klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerdendir. Diğer çiçeklerin aksine sonbaharda açar ve sarı renk elde etmede kullanılır. Bu yönüyle daha çok *âşığın yüzüyle (çehre, simâ, beniz, yanak)* ilişkilendirilmiştir (%82.61). Ayrıca *âşık, sevgilinin hattı ve Nasreddin Hocayla* ilgisinin kurulduğu da görülmüştür (%17.39).

Zanbak (zambak) (زنبق): Bazı kaynaklarda süsenle karıştırılan ve güzel kokulu bir çiçek olan zambak, klasik Türk şiirinde, genellikle şekli ve rengi açısından değerlendirilmiştir. Divan şairleri, çok az beyitte kullandıkları zambağı *ince ve uzun, beyaz taç yapraklı, güzel bir çiçek* olarak düşünmüşlerdir. Doğal olarak zambağın anlam çerçevesini; *güzel, serdâr, yüz, zekân, parmak, yara, kirpik, boy, arz-ı hâl, kefi Mûsâ, yed-i Beyzâ, Hz.Mûsâ, bâzûbend, şem’, lû’bet, lûle, şiir, devât ve nâme* gibi öğelerin oluşturmasında bu *ince, uzun, beyaz, güzel ve zarif* özelliklerinin etkili olduğu açıktır.

Buhûr-ı meryem, bahûr-ı meryem (buhurımeriyem) (بخورمريم): Klasik Türk şiirinde istisnaî derecede az kullanılan bir çiçek olan buhurımeriyem; *şekli, kokusu ve mitolojik geçmişi* açısından dikkat çekmiştir. İçinde buhurımeriyem geçen beyitlerde *sevgilinin zülfü, hâme, Hz.İsâ, Mesih ve yed-i Beyzâ* imgelerinin ön plâna çıkması bundandır.

Leylâk (لیلیق): Taranan 26 Türkçe divanda sadece 3 beyitte geçtiği tespit edilen leylâk, *mor veya beyaz renkli, kuvvetli kokulu* olması sebebiyle; sonuna nisbet i’si (i) getirilerek, sevgilinin *ayva tüyleri, zülfü ve elbisesini* nitelemek üzere sıfat konumunda değerlendirilmiştir.

Merzengûş (mercanköşk) (مرزنگوش): Taranan yüz bin civarındaki beytin sadece birinde tespit edilen merzengûş, *şeklinden* ötürü *tesbîh-hân* (tesbih çeken bir şahıs) gibi tasavvur edilmiştir.

Sedâb (sedefotu) (سداب): Yapılan taramada *sedâbın* bir beyitte, *sanavberle* birlikte, *renği (levn)* açısından değerlendirildiği görülmüştür.

Lisânü’s-sevr (sığirdili) (لسانالثور): Tek beyitte tespit edilen çiçeklerden olan lisânü’s-sevr, herhangi bir öğeyle benzerlik ilgisi kurulmaksızın, hüsn-i talil aracılığıyla zikredilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Görüldüğü gibi klasik Türk şiirinde birçok çiçek yer almış ve bunlar, bitkisel özellikleriyle uyumlu olmak şartıyla, başta insan uzuvları olmak üzere pek çok somut ve soyut öğeyle ilişkilendirilmişlerdir.

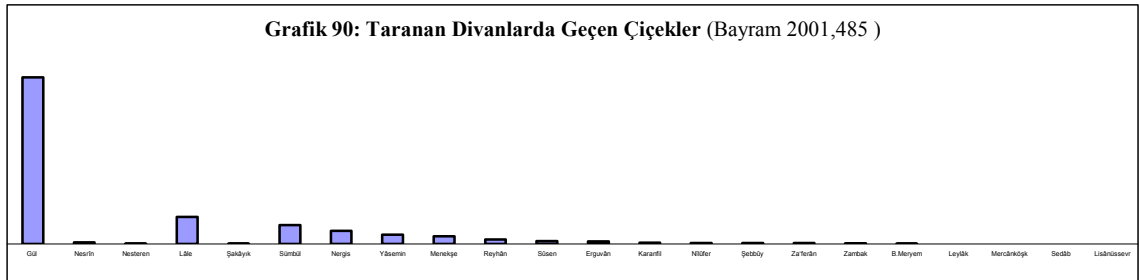
Bu arada klasik Türk şiirinde tespit edilen çiçeklerle ilgili çok önemli bir noktaya değinmekte yarar görülmektedir. Bugün halk arasında *gelincik, fulya, kardelen, güzelhatun çiçeği, boru çiçeği, öküz gözü, ölü çiçeği, Van gülü, Mısır gülü, peygamber çiçeği, tavşan gülü, katırtırnağı, kurtkulağı, navroz, eşek lâlesi, devetabanı, su gülü, su lâlesi, su zambağı, safran, çiğdem, cehri, muhabbet çiçeği, ak diken, kara diken, gecegündüz çiçeği ve mentur vs.* gibi adlarla kullanılan çiçekler de aslında divan şairlerinin *gül, nesrîn, lâle, nergis, yâsemîn, süsen, nîlüfer, za’ferân, şebbû vs.* dedikleri çiçeklerden ibarettirler. Yani bu çiçekler, klasik Türk şiirinde halk arasında yaygın olan ve yörelere göre değişen isimleriyle olmasa da yazı dilinde ve dönemin İstanbul Türkçesinde kabul gören isimleriyle zikredilmişlerdir.

Şu hâlde taranan divanlarda tespit edilen çiçek sayısı ilk bakışta 19’dur. Ancak çiçeklerle ilgili değişik adlandırmalar ve bu çiçeklerin değişik türleri dikkate alındığında bu sayı 28’e yükselmektedir. Örneğin *gül, nesrîn* ve *nesteren* tek başlık altında bir tek çiçek olarak incelenmiştir. Oysa bu üç gül türü, halk arasında farklı çiçekler olarak düşünülmektedir. Bu açıdan

bakıldığında, klasik Türk şiirinde isimleri bizzat zikredilmek suretiyle, geçen 28 çiçek şöyledir: gül (verd), nesrîn, nesteren; lâle, şakâyık, şakâyıku'n-nu'mân; sünbül; nergis ('abher), zerrîn, zerrîn-kadeh; nevrûz; beneşe (meneşe); yâsemîn (semen, yâsemen); süsen; nilüfer (nilü-per, nilü-berg), çadır çiçeği; reyhân, fesleğen; karanfil (karanfîl); za'ferân; şebbû (şebbûy); zambak; buhûr-ı Meryem, bahûr-ı Meryem; leylâk; merzengüş (mercânköşk), sedâb, lisânü's-sevr.

Aşağıdaki tablo ve grafik, çiçeklerin taranan 26 Türkçe divanda kullanımlarıyla ilgili sayısal verilerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesinden oluşturulmuştur. Hangi çiçeklerin, hangi dönemlerde daha çok kullanıldığını göstermesi açısından tablo ve grafikler, bir anlamda çiçeklerin klasik Türk şiirindeki kullanımıyla ilgili sayısal bir özet niteliğindedir:

Tablo 10: Taranan Divanlarda Çiçekler (Genel Toplam) (Bayram 2001,485) ⁸																											
	ŞY	CS	KA	MS	MH	AD	NC	AM	BK	FZ	HY	HL	NV	TY	ZT	NF	NB	MZ	KF	FK	NŞ	SK	ŞE	Şİ	ND	ŞG	T
Gül	136	17	19	16	21	64	50	10	41	3	33	73	34	20	58	13	42	32	99	23	10	7	17	14	26	33	6206
Nesrîn	8	3	4	1	6		2	2	7	9			1	6	2	1			1	1				1			55
Nesteren								1		3			1			2	3										11
Lâle	39	36	49	26	30	8	51	11	89	48	113	16	55	34	54	19	31	51	18	34	22	8	62	27	63	25	1019
Şakâyık				3			1		1	2	2				1					1				1		1	13
Sünbül	18	31	30	12	14	17	37	9	93	22	32	6	81	16	58	18	24	26	1	25	12	4	29	16	29	49	709
Nergis	23	16	26	30	13	4	45	9	46	22	23	5	58	17	24	10	15	12	3	15	14	3	6	6	16	26	487
Yâsemîn	17	21	15	12	15	5	40	6	34	17	13	1	12	12	20	14	14	10	8	13	4	5	5	4	16	15	348
Menekşe	18	25	8	4	9	4	55	10	13	7	39	7	10	17	24	3	4	4	1		8	1	10	1	1	3	286
Reyhân	18	9	6	7	17	5	22	4	9	14	7	5	6	2	9	2		4		3			2	3	4	3	161
Süsen	5	6	7	9	3	1	7	1	9	7	11	3	9	5	4	4	2			1	2		2	1	3	3	105
Erguvân	8		4	2	4		8	2		4	9		12	7	2	2	1	4	7	4			5		6	2	93
Karanfil	1	1			1		2		11	1	2	1	4	6	2		2	3				1			1	4	43
Nilüfer		1	2		1			2	3	2	2	1	2	2	2	1	3		1	6					5	3	39
Şebbûy							1		2		1		1				16	1					4	3	6	3	38
Za'ferân	1	2	4				6		4		1	2	1		4		1	1		6							33
Zambak							1		5	1			3		8	1	1	1	1		1		1				24
B.Meryem				1							2							1	1							1	8
Leylâk																								1	1	1	3
Mercânköşk										1																	1
Sedâb	1																										1
Lisânü'ssevr													1														1
	293	33	34	27	32	10	78	15	74	54	59	12	60	32	80	21	54	44	14	34	16	9	29	20	41	47	
	0	7	5	5	8	4	9	1	5	5	0	2	0	2	2	4	5	0	3	7	6	6	9	3	3		
				2462							3884					1947										1391	
																											9684

Tablo ve grafiklerdeki verilere göre;

1. Klasik Türk şiirinde en çok dikkat çeken çiçek, tartışmasız gül olmuştur. Gül den sonra divan şairlerinin en çok kullandıkları çiçekse lâledir. Sünbül, nergis, yâsemîn ve menekşe de klasik Türk şiirinde oldukça sık kullanılan çiçeklerdendir. Kullanıldıkları beyitlerin sayıları açısından dördüncü grubu; reyhân, süsen, erguvân, karanfil, nilüfer, şebbûy, za'ferân ve zambak oluşturmaktadır. Buhurımerem, leylâk ve mercânköşk gibi çiçeklerin geçtiği beyitler ise istisna derecesinde azdır.

⁸ Tablodaki kısaltmalar: ŞY: Şeyhî, CS: Cem Sultan, KA: Karamanlı Aynî, MS: Mesîhî, MH: Mihrî Hatun, AD: Adlî, NC: Necâfî, AM: Amrî, BK: Bâkî, FZ: Fuzûlî, HY: Hayâlî, HL: Helâkî, NV: Nev'î, TY: Taşlıcalı Yahyâ, ZT: Zâtî, NF: Nef'î, NB: Nâbî, MZ: Mezâkî, KF: Kafzâde Fâ'izî, FK: Fehîm-i Kadîm, NŞ: Neşâtlî, SK: Sükkerî, ŞE: Şeyhülislâm Es'ad, Şİ: Şeyhülislâm İshak, ND: Nedîm, ŞG: Şeyh Gâlip.

- 2.Taranan divanların yüzyıllara göre dağılımı eşliğinde genel toplam dikkate alındığında, çiçeklerden en çok 16.yüzyılda, ardından 15.yüzyılda bahsedilmiştir. Nesrin, menekşe, reyhân ve süsenin kullanımıyla ilgili olarak ise, 15.yüzyıldan 18.yüzyıla doğru düşen bir eğilim gözlenmektedir. Şakayık, nilüfer, şebboy ve leylâk söz konusu olunca, bu eğilimin tersine döndüğü görülmektedir. Nesteren, karanfil ve zambak ise daha çok 16 ve 17.yüzyıllarda dikkat çekmiştir. Gül, lâle, sümbül, nergis ve yâsemîn gibi çiçeklerle ilgili beyitlerin dağılımının ise daha homojen olduğu söylenebilir. Bu dağılım; gül, lâle, sümbül, nergis ve yâsemîn gibi çiçeklerin her dönem klasik şairlerin dikkatini çektiğini, bir bakıma klasik bir estetik unsur olarak yaygın bir
- 3.Çiçeklere şiirlerinde en çok yer veren şairler *Zâtî, Necâtî Bey ve Bâkî*'dir. Çiçeklere en az yer veren şairler, diğerlerine oranla daha küçük hacimli divanları bulunan *Sükkerî, Adlî, Helâkî, Kafzâde Fâizî ve Amrî*'dir.
4. Klasik Türk şiirinde çiçekler en çok *sevgili ve güzelle* ve bunların *yanak, yüz, dudak, ağız, çehre, saç, zülf, göz* gibi uzuvlarıyla ilişkilendirilmişlerdir. Ayrıca çiçeklerle ilişkilendirilen öğeler arasında *bahar, şebnem, anâsır-ı erba'a, güneş, ay, yıldızlar ve bülbül* gibi doğal olaylar ve öğeler; *kadeh, şarap, elbise, mum* gibi eşya; *ümit, güzellik, sevinç, aşk, cennet, du'â, şiir, söz* gibi soyut kavramlar da dikkat çekmektedir.
- 5.Divan şairleri, çiçekleri tüm yüzyıllarda *gerçek anlamları ve bitkisel özellikleriyle uyumlu ve bağlantılı* biçimde kullanmışlardır. Bunun yanında 15.yüzyılda çiçeklere gerçekçi ve doğal bakış açısının diğer yüzyıllara oranla daha kuvvetli olduğu, zamanla bu bakış açısının zayıfladığı söylenebilir. Çiçeklerin 15. yüzyıldan sonra soyut kavramlarla gittikçe daha çok bağdaştırılmış olması, bunun en önemli işaretidir.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (1993). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Şafak Matbaacılık: Ankara; ----- (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, AKDİTK TDK Yayınları: Ankara; AYBET Nahit (1989). *Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara; AYVAZOĞLU Beşir (1992). *Güller Kitabı*, Ötüken Yayınları: İstanbul; AYVERDİ Ekrem Hakkı (1950). *XVIII.Asırda Lâle*, İstanbul; BAYRAM Yavuz (2001). *Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçevesi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Bitirilmiş Doktora Tezi: Samsun; ÇAĞLAYAN Bünyamin (1990). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı'nda Maddî Kültür*, Gazi Ü. BE Y.Lisans Tezi: Ankara; ÇETİNDAG Yusuf (2002). "Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri", *Türkler Ansiklopedisi*, Vol.IV, No:4, pp.171-182; DEMİREL H.Gamze (2000). *Nef'î Dîvânı'nda Tabiat*, Fırat Ü. SBE Y.Lisans Tezi: Elazığ; DEMİRİZ Yıldız (1986). *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Çiçekler*, İ.Ü.E.F.Yayınları: İstanbul; DİRİÖZ Meserret (1980). "Divan Edebiyatında Gül", *Yeni Divan Dergisi*, S:4, s.4-7; AKSAN Doğan (1993). "Anlam Çerçevesi", *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Şafak Matbaacılık: Ankara; ----- (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, AKDİTK TDK Yayınları: Ankara; ELDEM Sedat Hakkı (1976). *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul; ERDOĞAN Kenan (1989). *Fuzûlî Dîvânı'nda Kozmografya ve Tabiat*, Y.Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana; GÜLERSOY Çelik (1980). *Lâle ve İstanbul*, İstanbul; KALKIŞIM Muhsin (1997). "Klasik Türk Şiiri'nde Çiçekler", *Akademik Bakış*, S.1 (Bahar),s.31-38; KARAHAN Abdülkadir (1980). "Klasik Türk Şiirinde Tabiat", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İÜEF Yayınları: İstanbul. s.55-63; KORKMAZ Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, AKDİTK TDK Yayınları: Ankara; MERMER Ahmet (1985). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı'nda Nebâtlar*, Gazi Ü. SBE Y.Lisans Tezi: Ankara; Mütercim Âsım Efendi (2000). *Burhân-ı Katı*, TDK Yayınları: Ankara; ÖZEL Rıdvan (1981). *Nef'î Dîvânı'nda Bitkiler*, Hacettepe Ü. SBE Y.lisans Tezi: Ankara; POLAT N.Hikmet (2001). *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüşdi'den Bir Güldeste*, Kitabevi Yayınları: İstanbul; Sa'îd (b.t.). *Lisânü'l-Ezhâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Dr.A.Süheyl ÜNVER Bağışı: 948; KARTAL ŞİMŞEK Nuray (1994). *16.Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Bitkiler: Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey, Nev'î*, Marmara Ü. SBE Doktora Tezi: İstanbul; TANSUĞ

Sabiha (1988). **Türklerde Çiçek Sevgili ve Sünbülname**, Akbank Yayınları: İstanbul; ÜNVER A.Süheyl (1977). “Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler”, **Türkiyemiz**, S:22; ----- (1954). **Müzehhib ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali**, İstanbul; ----- (1967). “Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri”, **Türk Etnografya Dergisi**, S:9, Ankara; YILGÖR Asuman (1990). **Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Bitkiler**, İstanbul Ü. SBE Y.Lisans Tezi: İstanbul.